

Annál inkább is, inert némely forradalmár a humanizmust az ő nevében tagadta meg. Kétségkívül Marx is forradalmár, de nem forradalmista. A negyedikrendi állam győzelmében számára nem a multtal való szakítás a fontos, hanem ellenkezőleg nagyon régi emberi hagyományok beteljesedését és kifejlődését látja abban. Sohasem akarta megdőnteni Nyugat erkölcsi értékeit, sőt szerinte ezek az értékek csak egy osztály nélküli társadalomban valósulnak meg igazán. Az ő rendszere nem hirtelen változtatásokat kíván az ismeretlen irányába, hanem a szó igazán racionális értelmében az igazság megvalósítását célozza.

Az emberi erők összecsapása filozófiai értelmében véve Marx számára a XIX. század ész és vallás közötti klasszikus összecsapását jelenti. „Ahogyan valamelyik meghatározott ország áll szemben az idegenből behozott istennel, úgy áll szemben az ész országa istennel általában; oly vidék ez, ahol megszűnik isten létezése.” Ez a modern humanizmus leg-erőteljesebb és legvilágosabb képlete.

De menjünk még tovább. Marx gazdasági bírálata szorosan összefügg a vallás bírálatával. Ugy véli, hogy a vallás eltévedt lelkiismeret, mely hamis világszemléletet nyújt.

Hogy lehetne ezt a kérdést kiküszöbölni? Amikor az összes illúzióinkról való lemondást követeljük, azt a rendet is megakarjuk szüntetni, amelyben szükségünk van illúziókra. Az illúziók, — ime az idealizmusnak az a formája, amit Marx megtagad; — ezt azonban a radikális idealizmus nevében teszi. Ezen a ponton kapcsolódik a forradalom a humanizmushoz és ezen a ponton lép fel a nemzetgazdaság, mint a forradalom mozgatója. Ahhoz, hogy a munkást az értéktöbblet termelésére és a többletmunka szolgálatára késztessek, az életéhez legszükségesebb dolgok megszerzéséért a teljes munkaerejének felhasználására kell kényszeríteni.

A munka és a munkás keresetének ez aránytalansága bizonyítja, hogy a tőkésrendi termelés szükséges volt ugyan a világ iparosítására, de emberileg képtelen megszervezni a világot. Ezért az a humanista, aki érti a való helyzetet, szükségképpen kapitalizmus ellenes. Emellett a munkaerő termékeny; sőt ez az egyetlen teremtő erő a termelés folyamatában. A dolgozó munkája növeli a világ értékét és realitását, ez az érték s ez a realitás azonban nincs meg a bérében. Mit szólnának az olyan képkereskedőhöz, aki a szakácsnője munkabérét fizetné annak a festőnek, akinek a képeit árulja. Ugyanezt teszi a tőkésrendi termelés az emberi munka alkotó részével. Marx állapította meg először, hogy az emberi munka milyen mértékben alkotó: ő tette általánossá a munka teremtő felfogását.

IGNAZIO SILONE: BROT UND WEIN (Verlag Oprecht. Zürich 1936)

A „Fontamara” szerzőjének legújabb regénye megrendítő képet ad a háború utáni olasz generáció tragikus lelki és anyagi helyzetéről. A végletekig kiélesedett szociális feszültséget mesterségesen felkorbácsoló háborús pszichózisba vezető uralom természetét mesterien érzékelteti a regény itt következő fejezete.

Minél inkább közeledik az időpont, mikor a hadüzenetet rádió útján kihirdetik, annál sűrűbb lesz az uccákon tolongó tömeg. Jobbról a hatóságok, balról a cafonik érkeznek. Jobbról jönnek a motorkerékpárok, az autók rendőrökkel, carabinieriakkal, miliciával, a kormánypárt és a korporációk hivatalnokaival megrakott teherautók, balfelől a cafonikat hozó szamarak, kerékpárok és kamiókok. Két rezesbanda járja szünet nélkül fel-alá az uccákat s újból meg újból ugyanazt a himnuszt játsza. A zenészek legtöbbször kézművesek, de cirkuszi állatszelisták meg szállodai portások csillogó uniformisát viselik két sor fémgombbal a mellükön.

Egy borbély boltja előtt abesszíniai asszonyok képe lóg, hosszú, egészen a térdükig lecsüngő mellekkel. A kép előtt egész sereg fiatalember verődött össze, nevetnek és sóvár szemmel nézik. Közben balról egyre özönlének a cafonik, kisbirtokosok, szénégetők, pásztorok, jobbról pedig a kormánypárt képviselői. Hátul a kormánypárt székháza és a községháza oszlopsora közti kis térségen, apró zászlókkal diszitett rádiókészüléket állítottak fel, ebből esendül majd fel a hadat üzenő hang. A kis csodamasina alatt, melytől egy nép sorsa függ, gyülekeznek szorosan az érkező szegényemberek. Az asszonyok lekuporodnak, mint a templomban vagy a piacon, a férfiak meg zsákokra vagy a szamaruk nyergére telepednek le. Mindannyian tudják, hogy miért gyűltek össze és a kis gépi csodára sanditanak, amelyből a háborúra szóló parancs fog felhangzani, ebben az óriási gyülekezetben azonban eltévedteknek érzik magukat s levertek bizalmatlanok. A tér és a belétorkoló uccák már teli, de az özönlés zajtalanul még mindegyre tart. A rongyosok és éhezők általános mozgósítása ez. Jönnek a bénák a kőbányákból, a vakok a kohók alól, a kiszipolyozott és meggörnyedt földmivesek, a dombról a kénytől és mésztől kimart kezűek, a hegyekről a kaszálástól megroggyant lábúak. Mivel a szomszéd eljött, hát eljött a többi is: ha a háború csapást jelent, mindannyiukat sujtja, tehát csak félannyi rossz. Ha meg szerencsiét hoz, akkor igyekezni kell, részt kapni belőle. Így hát mindegyik felkerekedett, félbehagyták a szőlőtaposást, a hordók tisztítását, a vetés előkészítését s eljöttek a járás székhelyére. A pietraseccaiak is jönnek autón, Girasole fogadója mellett leteszik és sorba állítják őket. A tanítónő mindegyiknek újból elmagyarázza, hogy hogyan viselkedjen, mikor kiabáljon, mikor énekeljen, hangja azonban elvész az általános zajban. Sciatáp kifogy a türelemből: „Hagyj békibe bennünket!” — kiált oda neki. „Nem vagyunk mi gyerekek! Én voltam Amerikában!”

Don Paolo Magasciával meg az öreg Geramettával beszélget arról, hogy elutazása óta mi történt Pietraseccában.

Magascia elmeséli Don Pasquale Colamartini halálát

— Még aznap — beszéli — mikor veled, tisztelendő uram lehajtott Fossába, visszajött estére, de már csak holtan. Diana, a kanca egészen a háza küszöbéig vitte a csészán. Az úton hazafelé többen találkoztak vele, köszöntek is neki, de egyikük sem vette észre, hogy már kiadta a lelkét. Ferdén ült ugyan a bakon, a feje meg leesett a mellére, mintha aludna, de a keze szorosan fogta a gyeplőt.

— Megint egy család, amit a bank köldésére juttatott — mondta Gerametta.

— Mastrangelo — mesél tovább Magascia, — meg kitörte a lábát. Egyik este, mikor kiment a sógorával, Nicola Ciccavóval megbotlott és elesett. Először azt hitték, hogy csak kificamodott a lába, de amikor a fájás nem akart felhagyni, orvoshoz vitték Fossába és az megállapította, hogy bizony a lába eltört. Már késő volt ahhoz, hogy helyreigazítsák, így hát aligha tudja majd használni.

A pietraseccai cafonik hallgatagon várják a ceremónia kezdetét. Az asszonyok kíváncsiabbak. Gesira azt javasolja, hogy menjenek a templomba, „mielőtt a masina beszédbe fog.” Viszont Filomena Sapone és Annina Stradone ellene van, „nehogy elveszítsék a helyüket”, amikor azonban a többiek mégis mennek, ők is velük tartanak. A férfiak közben kézről-kézre adnak egy flaska bort és lármás kortyogással isznak belőle.

— Mikor fog beszélni? — kérdezi Giacinto Campobasso. Don Paolót, miközben a varázskészülékre mutat.

— Nem tudom, — feleli a pap. — Azt hiszem, minden pillanatban

belekezdhet. — Ez a hír szájról-szájra jár, elmélyíti a hallgatást és fokozza a feszültséget. — Minden pillanatban belefoghat — ismétlik az emberek.

Cassarola, a javasasszony vonakodott Magascia kocsijáról leszállni, ami elé a Bersaglierat fogták be. Az asszonyok visszajönnek a templomból és le akarják huzni a öregasszonyt a kocsiról.

— Gyere közibénk! — **mondják** neki. — Gyere közibénk!

A boszorkány válasza sem érdekesebbi Őket és mezeven az égre néz. Néha félhangosan megismétli komor jóslatát: „Sárga üstökös van az égen” — mondja. — „Jön a háború és aztán a pestis.”

Az asszonyok ugyan nem látják a sárga üstökös, de mégis keresztet vetnek.

— Melyik szenthez imádkozunk? — **kérdi Gesira.**

— Az imádság nem használ — feleli a varázslónő. — Isten **uralja a földet**, a vizet és az eget. De a sárga üstökös az égen túlról jön.

Sciatáp odanyújtja neki a flaskát. Iszik, a földre köp és elfordul, hogy újból merev tekintettel az égre nézzen. Magascia a kocsira mászik és a fülébe súgja:

— Mondd meg az igazat! Mit látsz?

— Sárga üstökös — feleli. — **Háború lesz és aztán pestis.**

A megfélemlített és féltgatott tömegben lányok tülekednek keresztül nemzeti színű kokárdákkal teli kosarakkal. Don Paolo felismeri Zabolione három leányát, akik hozzátartanak, hogy a mellére tűzzenek egy kokárdát. A lányok hevültek és izgatottságukban alig lehet felismerni őket.

— Ah, tisztelendő ur — mondják — micsoda nagyszerű nap! Micsoda felejthetetlen nap!

A tömeget a frissen érkezők előretolják, mert helyet akarnak maguknak, ahonnan a rádiókészüléket láthatják. Egy emberhullám felkapja a három lányt és tova sodorja őket.

Balról látni a távolabbi falvakból jött cafonikat, a kecskebőr nadrágos, szandált viselő pásztorokat, aranykarikákkal a fülcimpájukban; jobbról Don Concettino Ragu jön miliciatiszti egyenruhában. Don Paolo az ablakból megpillantja s visszahúzódik a szobájába, nehogy volt iskolatársa felismerje. A fogadó második emeletén lévő szobájának ablakfüggönye mögé áll, hogy a tömeget és a ceremónia lefolyását továbbra is figyelemmel kísérhesse. Most eszébe jut, hogy gyermekkorában egyszer hasonlóképpen az ablaknál állt, amikor az uccát valósággal elárasztotta a lerongyolt zarándokok hosszú menete, akik Szűz Mária tiszteletére litániákat énekeltek. A zarándokok messziről jöttek és messzire mentek, legtöbbször mezitláb volt és piszkos az izzadságtól meg a portól. Még ma is emlékszik a nyomottság és utálat érzésére, ami gyermeki szívét erre a látványra elfogta. A második emeletről nézve, a tömeg varázsmasina körüli gyülekezete most szintén úgy tűnik neki, mint fáradt, nyomott zarándokok összesereglése valami csodatévő bálvány körül. Rejtekekből, a környező házak teteje felett két-három campanilét is láthat, amelyek tele vannak fiukkal, mint a dúc galambokkal. Egyszerre megszólalnak a harangok. A tömegben keresztül a kormánypárt tagjai jönnek és a varázsmasina körül hazafias fetiseket, trikolórokat, fekete zászlócskákat és a nagy vezér képét helyezik el az előreugró állal, miközben bár, minden értelem híján való „Eja!-Eja!” kiáltásban törnek ki, míg a tömeg hallgatagon áll.

A készülék előtt az „elesettek anyái”-nak, szegény öreg asszonyoknak csinálnak helyet, akik tizenöt év óta gyászt viselnek, érmet akasz-

tottak a nyakukba és hitvány segély ellenében arra vannak kárhóztatva, hogy ha a parancsuralomnak a propagandához szüksége van rájuk, a carabinieri őrmester rendelkezésére álljanak. Az „anyak” mellett helyezkednek el a szomszédos falvak papjai, nyájas öreg papok, sötéttekintetű papok, erőteljes és tekintélykeltő papok, meg egy kanonok, aki fehér és rózsás, mint valami jóltáplált szoptatós dada és Don Girasolával társalog. A községháza ivei alatt néhány kócos szakállú, ijesztő szemöldökű földbirtokos is megjelent bársony vadászruhában. A hivatalnokok, illetve a kormánypárt tagjai már a tér közepén állanak. Egyetlen nő van köztük, Donna Evangelina, férjével az áccsal, akit kényszerített, hogy önként jelentkezzenek.

— Nemcsak egyszerűen apát talált — mondja Berenice — hanem még hozzá milyen apát! Hóst!

— Donna Evangelina a született hadiözvegy — jelenti ki Don Senofonte. — Csak mikor gyászban lesz és érmet visel a mellén, érzi majd boldognak magát.

A harangok tovább konganak, miközben a fiúk a kötélnél változtatják egymást. Már integetnek nekik, hogy hagyják abba a harangozást, nehogy a készülő rádióvételt zavarják, de nem értik vagy legalább is úgy tesznek, mintha nem értenék. Vagy tucatnyi harangot döngtetnek teljes erővel és hatalmas kongásuk betölti az uccákat. A legközelebbi campanilénál milícia jelenik meg és megparancsolja a fiúknak, hogy engedjék el a kötelet. De amint a milícia leszáll a toronyból és a többi harang nem hagy fel a kongással, ezek is újból belefognak, nehogy a többi túltegyen rajtuk. A varázsmasina első rekedt hangjai figyelemre se méltatva hangzanak el. A carabinieri, a milícia és a kormánypárt tagjainak csoportjából hatalmas, ritmikus kiáltás tör fel, a nagy vezér szenvedélyes idézése: „CE DU! CE DU! CE DU! CE DU!...” Az idézés lassan szétterjed, az asszonyok és gyermekek megismétlik, végül átveszi az egész tömeg, s a legtávolabb állók és az ablakokból kinézők is felkapják ritmikus, ünnepélyes kórusban: „CE DU! CE DU! CE DU! CE DU!...” Ezt a nevet, amit magánbeszélgetésben senki sem mer az ajkára venni, hogy dicsérje vagy átkozza, mert e név kiejtése szerencsétlenséget hoz az illetőre, most a tömeggyűlésben, félő alázattal szemlélt arcképe és a hazafias fetisek jelenlétében, teli tudóból ordítják vallásos önkívületben, újból meg újból, mint valami varázsigét: „CE DU! CE DU! CE DU!” A rádió mellől megpróbálják a tömeget csendre bírni, hogy a Rómából közvetített beszédet meghallgathassák, de a környező uccákban összepréselt tömeg folytatja a bűvös gajdolást, a nagy vezér, a varázsló, a boszorkánymester idézését, aki a szegények vérével és jövőjével rendelkezik. A tömeg ordítása és a harangzúgás következtében Don Paolo nem képes a rádióbeszédet megérteni.

Lent, a fogadó egyik sarkán látja a földrekuporodó pietraseccai asszonyokat és Magascia kocsija köré gyűlt férfiakat, amint a többiekkel együtt a varázs szótagokat ordítják: „CE DU! CE DU! CE DU!...” A kocsin ül a tömegeből kiemelkedve a varázslónő és az égre mered, néha az ajkát mozgatja és komor arca titokzatos előérzetet árul el. A körül állók ordítása most még erősebb lesz, fölsiketítő lármával, fanatikus önkívületté, szorongató megszállottsággá fajul: „CE DU! CE DU! CE DU! CE DU!...” Az egész tömeg ordít most, azok is, akik a rádió mellett állnak, a carabinieri és a hatóságok. Meggyőződtek róla, hogy lehetetlen a római közvetítésből akár egy szót is megérteni. A „CE DU! CE DU!” ordítás taktusban kalapálja szét a levegőt, a vezeklő bűnösök tömegének állhatatosságával és hangzavarával, akik valami felbőszült

istentől bocsánatért és kegyelemért esdekelnek. A két szótag végül is teljesen elveszti minden normális és érthető jelentését s mint valami misztikus varázsigét, üvöltik a levegőbe, ahol elvegyül a harangok megszentelt hangjával. Don Paolo még mindig leverten néz ki a függöny mögötti rejtekéből. Most visszaemlékszik rá, hogy gyermekkorában milyen félelem fogta el egy tömeghipnotikus kísérlet alkalmával. Visszaemlékszik, hogy később is mindig félelmet érzett, ha tanúja volt az egyesekben és a tömegekben szunnyadó primitív és irracionális lelki erők megnyilvánulásának. Hogyan lehet ezekkel a hipnotizáló boszorkánymester befolyása alá került szegény emberekkel okosan beszélni? A rádió közelében állók jelekkel tudatják, hogy a beszédnek vége.

— Megüzenték a háborút! — kiáltja Zabaglione és kézmozdulattal jelzi, hogy beszélni akar.

Rekedt hangja azonban elvész a tömeg ritmikus ordításában, amely tovább folytatja a könyörgést: „CE DU! CE DU! CE DU! CE DU!...” A rádió hallgat és egyikük sem értett meg akár három szót is az egész beszédből. Senki sem igyekezett megérteni. Senki sem sajnálja, hogy nem értette meg. Hiszen nem is kell azt megérteni és nincs is mit megérteni. Annak, aki a rádióba beszélt, eszeágában sem volt valamit elmagyarázni, valamire rábeszélni vagy valamiről meggyőzni. A propaganda országában mindent vitán felüli magátólértetődöttséggel nyilatkoztatnak ki. A szegénypopuláció az uccán úgy érzi magát, mint ahogy a halak érezhetik magukat a hálóban. Nincs sok megértenivaló. Adva van a háló. A fogoly halak — ez az egyetlen érvényes valóság. Hogy a propaganda helyes-e vagy helytelen, ez csak tétlen agyak számára lehet probléma. A szegény populáció számára már eleve így s nem másként adódnak a dolgok. Aki függöny mögött, külföldi útlevelemmel a zsebében nézi, annak lehet a propaganda félrevezető, mesterséges és elvont, amely egész hatalmát a nép számára ellenállhatatlan hipnotikus erőből meríti. De a szegény nép nem függönyök mögött, hanem az uccán áll. Az uccán más milyenek a dolgok. Ha a szomszéd római köszöntésre emeli a kezét, a többiek, hogy letromfolhassák, felemelik mindkét kezüket. Ha a szomszéd ordít, valamennyien ordítanak. Ha a szomszéd úgy véli, hogy menekülnie kell, mindnyájan menekülni akarnak. Mindegyik igyekszik valami kis biztonságra szert tenni a propaganda e hálójában. Mindegyiknek kell ajánlás, projekció és; csak ez a fontos. Annak a megértése, amit a propaganda mond, csak másodrendű, bármit mondjon is. Amit a propaganda mond, nincs is értelme megcáfolni. Erről nem is érdemes vitatkozni.

Don Paolo fogyni érzi az erejét. Mit tegyen ő, aki egyedül van? Ha az ember nem képes magát a szegény néppel megértetni, mivel az ész csak másodsorban következik és elsősorban az élet — jól vagy rosszul élni, de élni — cselekedni kellene. De hol? Hogyan? Kivel? Don Paolo kiszámítja az időt, ami Bianchinának kell, hogy Roccóba eljuthasson, Muricát felkeresse, beszéljen vele és a válaszával Fossába visszajöjjön. Ha Murica válasza kedvező, azonnal Roccóba megy, utközben leveti a reverendát és megbeszéli Muricával, hogy mit lehet tenni. Közben talán Pompeo is visszatér és beszél a villabeli paraszttal és akkor lehetséges lesz Albertót rábírní, hogy visszajöjjön Pietraseccából. Így most a fiatalokba veti minden reményét. „A tömeget a tények fogják felébreszteni”, — gondolja.

— Jön a háború és aztán a pestis — ismétli meg a javasasszony Magascia kocsijáról. „A háború gondoskodik róla” — mondja Don Paolo, — „és ha a háború nem elegendő, hát majd a pestis fog róla gondoskodni!”

A tömeg varázslatát váratlanul motorkattogás fejezi be. A hatóságok autói és motorkerékpárjai utat nyitnak maguknak a tömegben és újra a kerület székhelyére hajtanak. Amint Don Paolo látta, hogy Cocettino Ragu is elutazott, elhagyja rejték helyét és az uccára lép.

(Fordította: Mátrai Ede.)

ILLYÉS GYULA: PUSZTÁK NÉPE. (Nyugat kiadás, 1936)

Illyés könyvét a polgári kritika meglepetéssel és szörnyűködéssel fogadta. Ugy látszik, addig hallgatott bizonyos tényekről, míg teljesen meg is feledkezett róluk. A tényeket, melyeket Illyés, mint cselédivadék legilletékesebben bemutat és mint írásművész, igazságként rákényszerít az olvasóra, nem lehetett ezúttal elhallgatni, se kétségbevonni. A meglepetés és a szörnyűködés kísérlet volt az értük való erkölcsi felelősség elhárítására.

Az iskolában tanított szabadságszerető, önérzetes, hazafias magyar nemzettől persze tényleg meglepően különbözik az a kép, amelyet Illyés fest a nagybirtokosok pusztai cselédnépéről. Ez a cselédnép, mely nemzedékeken keresztül egy urat szolgál, szolgafajta; önérzetében elpusztított, megalázott, urtisztelet. A „tekintélytisztelet” hirdetői mindenesetre Örömeiket lelhetik benne: „dolga végeztével egy figyelmeztető szempillantás nélkül kiódalog a szobából, csak úgy, mint az életről, vagy a történelemből.” S hazafiasságát Illyés nagyapja úgy nyilvánította meg, hogy az 1848-49-es éveket „a tamási erdőben töltötte”, nehogy elvigyék akár honvédek, akár császári katonának.

A pusztai lakosság élmezési viszonyait „nyomor és formális éhezés” lakásvizonyait pedig oly szobák jellemzik, melyekben négy család, azaz husz ember él együtt. Ez volna tehát az az anyagi életszínvonal — „egy koldus életszínvonala” — melyet a nagybirtokos-érdekeltség különbnek tart a kisparaszt életviszonyainál s érvként használ a nagybirtokrendszer-fenntartása mellett. S ha a városi proletár legalább hétfégenként alkoholgőzbe takarja élete sivárságát, a pusztai cseléd nem rendelkezik az önfeledésnek ezzel az eszközzel sem. A pusztán nem lehet inni, mert nincs korcsma és nem is szabad, mert az uradalom nem engedi. S így ezek a koldusok tékozlóan gazdag lakodalmak evés-ivásával kárpótolják magukat egy egész év koplalásáért és embertelen életéért — amit persze érthetetlenkedő fejcsóválással fogadnak azok, akit egyáltalában észreveszik őket.

A gazdasági elnyomást a cselédnők korlátlan nemi kizsákmányolása egészíti ki: „az urak, a földbirtokostól le a gazdasági gyakornokig, szabadon rendelkeznek a nőcselédnek... egész testével is.”

A korai kapitalizmus ismert viszonyai ezek, amelyeket még súlyosbít a cselédség elszigeteltsége a világtól a grófi pusztán.

Mindazonáltal korábban még nem volt teljesen lehetetlen a kiemelkedés a cselédsorsban sem. A pusztai lakóinak nincs magántulajdonuk s így nem ismerik el a magántulajdonon alapuló erkölcsöt sem: „ahol tehetik, lopnak” az ur terméséből. S ez a szabad lopás — mert régebben még szemet hunytak előtte —, a cselédnek korábbi nagy, ingyenes jószág-tartásával együtt, mely piaci termelőkké tette őket, nem egy család anyagi gyarapodását alapozta meg. De ma már vége ennek is. A kapitalista szellem „a pusztát üzemmé változtatta át” s a kapitalista rentabilitás szempontjai, a szigorú felügyelet és a cselédnek csak bérmunkás-sorsba való szorítása, utját állják ma már a cseléd kivételes anyagi emelkedésének is.

A nagybirtokok cselédsége ma a magyar munkásosztálynak a leg-